

Τα πεπρωμένα του άγχους στην ψύχωση

Το άγχος, «είναι το συναίσθημα που αναδύεται από αυτή την υποψία που μας έρχεται να συρρικνωθούμε στο σώμα μας». Είναι «ένας φόβος του φόβου»¹

Πολλά ψυχωτικά υποκείμενα απευθύνονται στον αναλυτή χωρίς να παραπονιούνται για ένα σύμπτωμα. Αντίθετα αυτό για το οποίο παραπονιούνται είναι το άγχος τους, ένα άγχος τις περισσότερες φορές κατακλυσμιαίο και αδιάλλακτο. Αναρωτήθηκα λοιπόν ποια είναι η ιδιομορφία αυτού του «ψυχωτικού» άγχους, αν διαφέρει δηλαδή από το άγχος στις άλλες δομές πρώτον, και δεύτερον ποιο θα πρέπει να είναι το πεπρωμένο του: να εξαλειφθεί, να σημαιοποιηθεί, να συμπτωματοποιηθεί ή να παραμείνει ως ονοματοδότης του πραγματικού που προστατεύει το υποκείμενο από τον επικείμενο κίνδυνο; Η μια προοπτική αφορά τον κατευνασμό του άγχους μέσω του συμπτώματος, όπου το σινιάλο επιχειρεί να γίνει μήνυμα που απευθύνεται στον Άλλο και όπου χάρη σε μια σημαίνουσα άρθρωση επιπωματίζει το πραγματικό ενώ η άλλη αφορά την «αξία αλήθειας»² του άγχους και θεωρεί ότι είναι ένα εργαλείο ξυπνήματος του υποκειμένου, ένας μπούσουλας που υποδεικνύει το πραγματικό, μια διαδικασία υποκειμενικοποίησης.

Για τον Lacan το άγχος είναι ένα θεμελιώδες και κεντρικό συναίσθημα γύρω από το οποίο τα πάντα οργανώνονται, διευθετούνται³.

Αν κάθε συνάντηση με το πραγματικό είναι τραυματική, η απάντηση του υποκειμένου εξαρτάται κάθε φορά από την κλινική δομή στην οποία εγγράφεται. Νεύρωση, ψύχωση και διαστροφή, δεν είναι, υπό αυτή την

---

¹ Jacques Lacan, «La troisième», *Lettres de l'École Freudienne* no16, 11/75 p.199

² Miller Jacques-Alain, *Le lieu et le lien*, cours 2000-2001, séance du 14/3/01, inédit

³ Lacan Jacques, *Le séminaire livre XVII, 1969-1970, L'envers de la psychanalyse*, Seuil, 1991, p.168

έννοια, παρά τρόποι άμυνας απέναντι στο άγχος⁴. Υπάρχει μια λειτουργική ισοδυναμία ανάμεσα στην φαντασίωση του νευρωτικού, το παραλήρημα του ψυχωτικού και το αντικείμενο φετίχ του διαστροφικού. Δεν είναι παρά η διαφορετική απάντηση στο ίδιο γεγονός: στην συνάντηση με το πραγματικό.

Για τον Maleval, όλη η ψυχοπαθολογία συρρικνώνεται στον τρόπο άμυνας απέναντι στο άγχος, ενώ θεωρεί ότι τα ψυχωτικά υποκείμενα είναι περισσότερο αγχωμένα από τα νευρωτικά εφόσον οι άμυνες τους είναι πιο δύσκολο να εγκατασταθούν⁵.

Ήδη από το 8ο σεμινάριο ο Lacan θεωρεί ότι το άγχος συνδέεται με τρόπο «απόλυτα απαραίτητο» με το αντικείμενο της επιθυμίας.⁶ Αν λοιπόν, «η επιθυμία είναι ένα αντίδοτο στο άγχος»⁷, ήδη κατανοούμε γιατί στην ψύχωση η διάσταση του άγχους είναι πιο ριζική. Εκεί όπου η επιθυμία δεν μπορεί να εισάγει την έλλειψη για να κατευνάσει τη σχέση του υποκειμένου με την ανάδυση του αντικειμένου⁸, το άγχος κατακλύζει το υποκείμενο. Επίσης θα μπορούσαμε να πούμε ότι αν το άγχος οδηγεί το υποκείμενο προς το πραγματικό και θέτει το ερώτημα της επιθυμίας του Άλλου, τότε τα πράγματα είναι αρκετά πιο δύσκολα για ένα ψυχωτικό υποκείμενο όπου το ερώτημα της επιθυμίας του Άλλου μεταστρέφεται σε βεβαιότητα απόλαυσης του Άλλου και τείνει να απαντηθεί με όρους καταδίωξης, ερωτομανίας ή απορρίμματος.

Κατά τη διάρκεια του 9^{ου} σεμιναρίου, ο Lacan δίνει τον λόγο στην Pierra Aulagnier, η οποία επιχειρεί να αναλύσει τις υποκειμενικές θέσεις σε σχέση με το άγχος στο φυσιολογικό υποκείμενο, το νευρωτικό, το διαστροφικό και το ψυχωτικό. Υποστηρίζει ότι το άγχος στο ψυχωτικό υποκείμενο εκλύεται μπροστά στην δική του επιθυμία, δηλαδή την στιγμή που πρέπει να αναγνωρίσει την επιθυμία του. Αυτό συμβαίνει, κατά την Aulagnier, εφόσον η επιθυμία συνδέεται με τη σύσταση του υποκειμένου. Αν λοιπόν στον

---

⁴ Ο Lacan διευκρινίζει ότι « η άμυνα δεν είναι απέναντι στο άγχος αλλά απέναντι σε αυτό του οποίου το άγχος είναι το σινιάλο», δηλαδή το πραγματικό, Lacan Jacques, *Le séminaire livre X*, 1962-1963, L'angoisse, Seuil, 2004, p.27

⁵ Maleval Jean-Claude, «Qui sont les autistes?», conférence du 19 février 2010, Montréal, Actes du pont freudien no 29, p. 32

⁶ Από την άλλη ωστόσο ας μην ξεχνάμε όπως υπογραμμίζει ο Jacques-Alain Miller ότι στον νευρωτικό η επιθυμία προκαλεί το άγχος, *Du symptôme au fantasme et retour*, cours 10 novembre 1982, inédit

⁷ Lacan Jacques, *Le séminaire livre VIII*, 1960-1961, *Le transfert*, Seuil, 2001, p. 434.

⁸ Leguil François, intervention au cours de Jacques-Alain Miller *Le lieu et le lien*, op.cit., séance du 14/3/01

νευρωτικό το άγχος εκλύεται από τη σιωπή, στον ψυχωτικό εκλύεται αντίθετα από το λόγο μας [parole], από την παρουσία μας. «Ότι μπορεί να τον κάνει να συνειδητοποιήσει ότι υπάρχουμε ως διαφορετικοί από εκείνον, ως αυτόνομα υποκείμενα και από εκεί να τον αναγνωρίσουμε, εκείνον, ως υποκείμενο, γίνεται αυτό που μπορεί να εκλύσει το άγχος του.»⁹

Η απάντηση καταπέλτης του Lacan είναι μια από τις πιο ωραίες φράσεις που έχουν ποτέ ειπωθεί για την ψύχωση: «Αν για εμάς το υποκείμενο δεν συμπεριλαμβάνει στον ορισμό του, στην πρωταρχική του άρθρωση την ψυχωτική δομή, τότε δεν θα είμαστε ποτέ τίποτε περισσότερο από φρενολόγοι.»¹⁰ Διευκρινίζει ότι το άγχος παράγεται από την αίσθηση της επιθυμίας του Άλλου, πράγμα διαφορετικό από την διαλεκτική της επιθυμίας του υποκειμένου μπροστά στην επιθυμία του Άλλου. Και αν η ομιλία είναι κατά κάποιο τρόπο προβληματική όσον αφορά το άγχος, αυτό συμβαίνει επειδή «δεν μπορεί να υποδείξει ποιος μιλά, δεν μπορεί να αναφερθεί σε αυτό το σημείο του i(a), του εγώ [je] του ίδιου του λόγου»¹¹.

Αυτό λοιπόν που υποστηρίζει ο Lacan είναι ότι το άγχος εκλύεται όταν λείπει το i(a), όταν δηλαδή η διαμεσολάβηση του φαντασιακού είναι προβληματική και αυτό φαίνεται να ισχύει για όλες τις δομές, γεγονός που επιβεβαιώνεται και την επόμενη χρονιά κατά τη διάρκεια του σεμιναρίου *Το άγχος*.

Από τη δεύτερη παράδοση του σεμιναρίου, θεωρεί ότι το ζήτημα είναι να εξηγήσουμε πως μπορούμε να μιλάμε για άγχος όταν εντάσσουμε κάτω από τον ίδιο τίτλο, εμπειρίες τόσο διαφορετικές όσο το άγχος των νευρωτικών, των διαστροφικών, ακόμη και των ψυχωτικών. Αυτή η «ομολογία εξηγείται από μια συγγένεια δομής»¹². Ήδη από την αρχή του σεμιναρίου ο Lacan φαίνεται να υποστηρίζει ότι η δομή του άγχους είναι ίδια όποια κ' αν είναι η δομή του υποκειμένου.

Ποια είναι όμως η δομή του άγχους;

---

⁹ Aulagnier Pierra, *Angoisse et identification*, exposé prononcé à la leçon de 2 mai 1962

¹⁰ Lacan Jacques, Séminaire IX, *L'identification*, leçon du 2 mai 1962, inédit

¹¹ ibidem

¹² Lacan Jacques, *Le séminaire livre X, L'angoisse*, op.cit, p.27

Το άγχος, που ο Lacan τοποθετεί στο συγκεκριμένο σεμινάριο ανάμεσα σε επιθυμία και απόλαυση, αναδύεται όταν στην θέση του –φ εμφανίζεται το α. Τα πάντα ξεκινούν από τον φαντασιακό ευνουχισμό, εφόσον δεν υπάρχει εικόνα της έλλειψης. Όταν κάτι εμφανίζεται εκεί, η έλλειψη λείπει και αναδύεται το άγχος¹³. Το άγχος λοιπόν είναι το σινιάλο παρέμβασης και εκδήλωσης του αντικειμένου α¹⁴.

Αν όμως αναδύεται όταν ενεστωποιείται ένα απόν αντικείμενο, τι γίνεται στην ψύχωση όπου το αντικείμενο δεν είναι στο πεδίο του Άλλου αλλά το έχει το υποκείμενο στην κατοχή του, στην τσέπη του¹⁵; Ο Fabien Grassier μας λέει ότι από τη στιγμή που το αντικείμενο δεν έχει εξαχθεί στην ψύχωση, «το υποκείμενο δεν σταματά να έρχεται άμεσα αντιμέτωπο με την έλλειψη της έλλειψης του αντικειμένου και άρα με το άγχος, την ενόρμηση θανάτου και τις συνέπειές της.»¹⁶

Όταν το α δεν έχει αποκοπεί η «κατοπτρική εικόνα γίνεται η παράξενη και εισβαλλόμενη εικόνα του διπλότυπου.»¹⁷ Για να έχουμε i(a), πρέπει να έχει χαθεί το α. Όταν η δυαδική σχέση αιχμαλωτίζει σε τέτοιο βαθμό το υποκείμενο ώστε να αποποιείται τη σχέση του με τον μεγάλο Άλλο, τότε παρατηρούμε τα φαινόμενα της αποπροσωποποίησης στην ψύχωση. «Αν αυτό που βλέπετε στον καθρέφτη είναι αγχωτικό, είναι επειδή δεν έχει προταθεί στην αναγνώριση του Άλλου.»¹⁸ Ο Lacan εδώ φαίνεται να αναφέρεται στην τοπική παλινδρόμηση στο στάδιο του καθρέφτη και στον θάνατο του υποκειμένου, στα οποία είχε αναφερθεί λίγο καιρό νωρίτερα¹⁹.

Αν για τον Φρόιντ, το άγχος είναι ένα σινιάλο που παράγεται στα όρια του εγώ όταν αυτό απειλείται, αυτό που αποτελεί κίνδυνο για το εγώ στην ψύχωση δεν είναι ότι τα αντικείμενα εισβάλουν στην ψύχωση, αλλά είναι η ίδια τους η δομή

---

¹³ Ibid, p.53

¹⁴ Ibid, p. 102

¹⁵ Jacques Lacan, «Petit discours aux psychiatres», 10/11/1967

¹⁶ Grassier Fabien, «L'angoisse dans la psychose», Les documents de Scripta, clinique de l'angoisse contemporaine, p. 41

¹⁷ Ibid, p.116

¹⁸ Ibid, p.142

¹⁹ Lacan Jacques, «D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose», Ecrits, Seuil, p. 567-568

που τα καθιστά ακατάλληλα στην εγωποίηση [moisation], αφού πρόκειται για αντικείμενα μη αντικατοπτρίσιμα²⁰.

Στην ψύχωση (και την διαστροφή) η σχέση με την φαντασίωση καθορίζεται με τέτοιο τρόπο ώστε το αντικείμενο α να βρίσκεται στη θέση του στη μεριά του $i(a)$. «Σε αυτή την περίπτωση, για να χειριστούμε την μεταβιβαστική σχέση, έχουμε πράγματι να πάρουμε πάνω μας το α για το οποίο πρόκειται, σαν ένα ξένο σώμα, μιας ενσωμάτωσης της οποίας είμαστε ο ασθενής, αφού το αντικείμενο ως αίτιο της έλλειψής του είναι απόλυτα ξένο στο υποκείμενο που μας μιλά.»²¹ Στην νεύρωση, όπου το υποκείμενο δεν έχει άμεση πρόσβαση ούτε στο α, ούτε στην κατοπτρική του εικόνα $i(a)$, αλλά μόνο στην αντανάκλαση αυτής στον καθρέφτη $i'(a)$, τα πράγματα είναι διαφορετικά αφού κάτι της φαντασίωσης, ενός α ή καλύτερα ενός υποκατάστατου του -αφού το α δεν έχει κατοπτρική εικόνα- εμφανίζεται από την μεριά του $i'(a)$. Για τον Lacan είναι η εξαγωγή του αντικειμένου α που υποστηρίζει το πεδίο της πραγματικότητας²², κάτι που θα διευκρινίσει λίγα χρόνια μετά το σεμινάριο για το άγχος.

«Ο Lacan υπογράμμισε», μας λέει ο Maleval, «ότι αυτό που μεταμφιέζει την θέση απ' όπου θα μπορούσε να αναδυθεί το ανησυχητικό υποκρύπτεται από το εγώ ή από την εικόνα του και το άγχος εμφανίζεται όταν αυτή η εικόνα απειλείται. Δεν είναι η απώλεια της εικόνας που προκαλεί το άγχος αλλά η ανάδυση του αντικειμένου α στον ίδιο τόπο μάλιστα που έκρυβε .»²³ Δεν είναι το άγχος που είναι ψυχωτικό, αλλά το υποκείμενο που το εκδηλώνει, συνεχίζει ο Maleval. Το άγχος εκδηλώνεται όταν δυσλειτουργεί η λειτουργία περιβλήματος της κατοπτρικής εικόνας, η οποία δεν έγκειται στην ιδιομορφία κάποιας συγκεκριμένης δομής

---

²⁰ Lacan Jacques, Le séminaire livre X, op.cit, p.140-142. Ίσως είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι ενώ το άγχος είναι ένα σινιάλο που γίνεται αντιληπτό τοπολογικά στο επίπεδο του εγώ, απευθύνεται στο υποκείμενο.

²¹ Ibid, p.164

²² Lacan Jacques, «D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose», op.cit, p. 554

²³ Maleval Jean-Claude, «Il n'y a pas d'angoisse psychotique», Quarto no 85, p.71

Ο Miller υποστηρίζει ότι η ουσιαστική λειτουργία του άγχους είναι η σύνδεσή του με το πραγματικό και όχι με την επιθυμία²⁴. Στηρίζεται σε δυο φράσεις του Lacan: «το άγχος είναι σινιάλο του πραγματικού»²⁵ και «το άγχος υποδεικνύει το Πράγμα»²⁶. Θα μπορούσαμε επίσης να προσθέσουμε δυο μεταγενέστερα σχόλια του Lacan: το πρώτο αφορά το άγχος ως ονομασία του πραγματικού²⁷ ενώ στο δεύτερο του δίνει το καθεστώς του συμβολικά πραγματικού δηλαδή «αυτού που από το πραγματικό υποδηλώνεται στο συμβολικό»²⁸.

Αν λοιπόν το άγχος στοχεύει το πραγματικό από έναν δρόμο διαφορετικό από αυτόν του σημαίνοντος όπως προτείνει ο Miller²⁹, ίσως τότε να έχουμε ακόμα ένα στοιχείο για την ριζικότητα του άγχους στην ψύχωση. Μια από τις συγκυρίες έκλυσης του άγχους στην ψύχωση έχει να κάνει με τη στιγμή εκδήλωσής της όπου το υποκείμενο έρχεται αντιμέτωπο με μια τρύπα αρχικά στο συμβολικό και κατόπιν στο φαντασιακό που του προκαλεί σε ένα πρώτο χρόνο αμηχανία και σε ένα δεύτερο άγχος. Δηλαδή τη στιγμή που φαντασιακό και συμβολικό αποσυνδέονται το υποκείμενο έρχεται αντιμέτωπο με το πραγματικό και κατακλύζεται από το άγχος. Αντίθετα, όταν το υποκείμενο καταφέρει να αιχμαλωτίσει την απόλαυση στο σημαίνον, παρατηρούμε μείωση του άγχους. Σε αυτή την προοπτική ο Miller θέτει το άγχος ως ισοδύναμο της σημασίας σημασίας και το τοποθετεί ανάμεσα σε αμηχανία και βεβαιότητα³⁰.

Σε πολλές κανονικόμορφες ψυχώσεις όπου δεν παρατηρούμε αυτή την κλασσική έκλυση, το υποκείμενο σε κάποιο σταυροδρόμι της ζωής του όταν το σύμπτωμά του δεν μπορεί να ρυθμίσει πλέον τη σχέση του με τον Άλλο και έρχεται αντιμέτωπο με το άφατο, με την ανάδυση μιας απόλαυσης που αδυνατεί να σημαιοποιήσει, κατακλύζεται από άγχος. Σε αυτές τις περιπτώσεις το άγχος παίρνει αξία αποσύνδεσης από τον Άλλο και

---

²⁴ Miller Jacques-Alain, « Introduction à la lecture du Séminaire de l'angoisse de Jacques Lacan », La Cause Freudienne no 58, 10/2004, p. 99

²⁵ Lacan Jacques, Le séminaire livre X, *L'angoisse*, op.cit., p.188

²⁶ Ibid., p.360

²⁷ Lacan Jacques, séminaire XXII, *RSI*, séance du 13 mai 1975, inédit

²⁸ Jacques Lacan, Séminaire XXIV, *L'insu que sait de l'une-bévue s'aile à mourre*, séance du 15/3/1977, inédit

²⁹ Miller Jacques-Alain, « Introduction à la lecture du Séminaire de l'angoisse de Jacques Lacan », op.cit., p.77

³⁰ Miller Jacques-Alain, *Le conciliabule d'Angers*, Seuil, 1997, 18 et 108

δημιουργεί αρκετές φορές ένα πριν και ένα μετά στη ζωή του υποκειμένου, πριν και μετά που δεν έχει όμως την ριζικότητα της κλασσικής έκλυσης.

Αν ο ευνουχισμός, ως ευνουχισμός της απόλαυσης, μας απαλλάσσει από το άγχος, από το άγχος ότι είμαστε παντρεμένοι με τον φαλλό³¹, από το άγχος που έρχεται από την απόλαυση του οργάνου, τι ελπίδες έχει ο ψυχωτικός να κατευνάσει το άγχος του; «Μια από τις δουλειές του ψυχαναλυτή είναι να βρει στο λόγο του υποκειμένου τη σχέση ανάμεσα στο άγχος και το φύλο, αυτόν τον άγνωστο Χ.»³², μας λέει ο Lacan. Αυτή όμως η διαδικασία μοιάζει αδύνατη στην ψύχωση.

Το σύμπτωμα θα μπορούσε να είναι μια πιθανή θεραπεία για το άγχος στην ψύχωση εφόσον του προσφέρει μια πιθανή σημαιοποίηση; Όντως είναι ένας καλός τρόπος να διοχετευτεί το άγχος. Καταρχήν όμως πρέπει να αναρωτηθούμε αν είναι φρόνιμο να απαλλαγεί ο ψυχωτικός από το άγχος. Όχι πάντα, εφόσον σε πολλές περιπτώσεις τον προειδοποιεί για την ανάδυση του πραγματικού και τον προστατεύει. «Υπάρχει στο άγχος», μας λέει ο François Leguil «κάτι το βαθειά προσανατολιστικό για το υποκείμενο.»³³

Ο Pierre Skriabine σχολιάζοντας την περίπτωση Dick της Mélanie Klein, σχόλιο που βρίσκουμε και στο πρώτο σεμινάριο του Lacan, δίνει μια ενδιαφέρουσα προοπτική όσον αφορά στη ευεργετική λειτουργία του άγχους στην ψύχωση. Θεωρεί ότι η ονομασία του πραγματικού, δηλαδή το άγχος, λειτουργεί στον Dick ως μπόλιασμα συμβολικού (συμβολοποίηση του πραγματικού). Το άγχος ως αναπλήρωση, έρχεται να τρυπήσει το αδιαφοροποίητο πραγματικό στο οποίο ζει ο Dick, έρχεται να το ονοματίσει και με αυτό τον τρόπο το υποκείμενο που ήταν μέχρι εκείνη την στιγμή απολιθωμένο στο S1, αναδύεται μέσα στον Άλλο³⁴. Το άγχος, λέει ο Lacan είναι ένας «υποκειμενικός χρωματισμός»³⁵.

---

³¹Lacan Jacques, « séance d'ouverture » (1975), Lettres de l'EFPP no 18, p.268

³² Lacan Jacques, «Il ne peut pas y avoir de crise de la psychanalyse» (1974), Magazine littéraire no 428, février 2004, p.29

³³Leguil François, intervention au cours de Jacques-Alain Miller *Le lieu et le lien*, op.cit., séance du 14/3/01

³⁴ Pierre Skriabine, «La clinique différentielle du sinthome», Quarto 86, 4/2206

³⁵ Jacques Lacan, Le Séminaire Livre I, 1953-1954, *Les écrits techniques de Freud*, Essais : Seuil, 1975, p.114

Ο ίδιος αναλυτής βασιζόμενος στο τελευταίο μάθημα του σεμιναρίου *RSI* κάνει λόγο για το άγχος ως αυτό που κρατά ένα υποκείμενο στην πραγματικότητα δηλαδή ως το τέταρτο στοιχείο του βορρόμειου κόμβου, ως μια αναπλήρωση, ως ένα Όνομα του Πατρός³⁶. Σε αυτή την περίπτωση θα μπορούσαμε ίσως να υποθέσουμε ότι το άγχος αποκτά τη λειτουργία του σινθώματος.

Η Carmen Gallano υποστηρίζει ότι στην σχιζοφρένεια υπάρχει και ένα «υγιές άγχος» που επιτρέπει στο υποκείμενο, μέσω μιας τομής, να διαχωριστεί από το πραγματικό. Πρόκειται για την τομή «από την λειτουργία της γλώσσας στο πραγματικό.» Σε αυτή την περίπτωση το άγχος είναι ένα σινιάλο που προειδοποιεί το υποκείμενο για τον επικείμενο κίνδυνο, «ένα σινιάλο για τον ράγισμα της απόλαυσης από τη γλώσσα.»³⁷ Το «υγιές άγχος» συμπυκνώνει την απόλαυση, λειτουργεί ως φραγμός, ξυπνάει το υποκείμενο το οποίο ξεκινά την εργασία της ψύχωσης του. Σε κάποιες περιπτώσεις λοιπόν το άγχος είναι πολύτιμος δείκτης αφού προστατεύει το υποκείμενο από την τρύπα του συμβολικού, ενώ σε κάποιες άλλες είναι το συναίσθημα που επιβεβαιώνει στο υποκείμενο ότι είναι ζωντανό. Υπάρχει όμως και το άγχος που δεν έχει να κάνει με την καμία προσπάθεια υποκειμενικοποίησης αλλά με την επιστροφή της απόλαυσης στο σώμα³⁸. Αυτό είναι το άγχος που οφείλουμε να κατευιάσουμε ή όπως λέει ο Lacan να το διοχετεύσουμε, να καθορίσουμε την δόση για να μην κατακλύσει το υποκείμενο³⁹.

Πως όμως θα βοηθήσουμε ένα ψυχωτικό υποκείμενο να διαλεκτικοποιήσει το άγχος αν αυτό σημαίνει να εισάγουμε μια ερώτηση για την επιθυμία και να ερμηνεύσουμε την εν λόγω επιθυμία όπως προτείνει ο Eric Laurent⁴⁰; Η βασιλική οδός για την ερμηνεία της επιθυμίας, υπογραμμίζει ο Laurent, είναι η συνεκτικότητα του συμπτώματος. Μόνο όταν ένα σύμπτωμα είναι συνεκτικό μπορεί να συρράψει το άγχος. Αυτό ήδη μας δίνει μια κατεύθυνση. Ίσως το

---

³⁶ Pierre Skriabine, «La peur et l'angoisse chez Tchekhov», *La Cause Freudienne* no 59, 2/2005, p.116

³⁷ Gallano Carmen, «Increasing forms of anxiety in nevroses and psychoses», 2003, disponible sur www.cfar.org.uk

³⁸ Αυτή ήταν και η μόνιμη ερώτηση του Lacan, κατά τον François Leguil: πως το άγχος είναι την ίδια στιγμή ένας κίνδυνος και η αναγγελία του κινδύνου, *intervention au cours de Jacques-Alain Miller Le lieu et le lien*, op.cit., séance du 14/3/01

³⁹ Jacques Lacan, Livre XI, 1964, *Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*, 1973, Seuil, p.41

⁴⁰ Laurent Eric, «Désangoisser», *Mental* no 13, 12/2003

ζήτημα λοιπόν είναι να περάσουμε από το άγχος στο σύμπτωμα, πέρασμα που ισχύει τόσο για την νεύρωση όσο και για την ψύχωση. Ένας κλασικός τρόπος είναι η φοβία. Το υποκείμενο «αντικαθιστά στο αντικείμενο του άγχους ένα σημαίνον που φοβίζει, αφού, μπροστά στο αίνιγμα του άγχους η επισημαινόμενη σχέση κινδύνου είναι καθησυχαστική.»⁴¹ Βέβαια το φοβικό σύμπτωμα δεν είναι η μοναδική λύση. Την ίδια λειτουργία μπορούν να έχουν και διάφορα άλλα συμπτώματα, τα οποία παίρνουν αξία συνθώματος. Π.χ. ένα σωματικό σύμπτωμα μπορεί επίσης να πλαισιώσει το άγχος, όπως και μια παραληρηματική μεταφορά ή μια φαντασική κατασκευή που θα έρθει σε θέση αναπλήρωσης της θεμελιώδους φαντασίωσης, ακόμη και ένα διαστροφικό σύμπτωμα ή και ο ίδιος ο αναλυτής. Με αυτό τον τρόπο θα αποτρέψουμε όχι μόνο μια έκλυση αλλά και τυχόν περάσματα στην πράξη που θα είχαν ως σκοπό να «ξεριζώσουν από το άγχος τη βεβαιότητά του.»⁴²

Μια άλλη κατεύθυνση που ισχύει γενικότερα για την ψύχωση είναι να δημιουργήσουμε το κατάλληλο συμβολικό πλαίσιο ώστε να αποφευχθεί κάθε κακή συνάντηση. Για τον Serge Cottet είναι απαραίτητο να δημιουργήσουμε άμυνες εκεί που δεν υπάρχουν. Προτείνει να ενθαρρύνουμε τυχών ιδεοψυχαναγκαστικά τελετουργικά που ενδέχεται να κατευνάσουν το άγχος⁴³.

Σίγουρα δεν μπορούμε να μιλήσουμε για αποχωρισμό από το αντικείμενο στην ψύχωση, μπορούμε όμως να επιτρέψουμε στο υποκείμενο να πάρει μια κάποια απόσταση ασφαλείας από το αντικείμενο, όπως επίσης οφείλουμε να αποτρέψουμε την ταύτιση του υποκειμένου με το αντικείμενο απόρριμμα και να ενθαρρύνουμε τις προσπάθειές του να διαλεκτικοποιήσει το άγχος του.

---

⁴¹ Lacan Jacques, Le séminaire livre XVI, 1968-1969, *D'un autre à l'Autre*, Seuil, 2006, p.307

⁴² Lacan Jacques, Le séminaire livre X, *L'angoisse*, op.cit., p.93

⁴³ Cottet Serge, «Faut-il névrotiser?», Quarto 28/29, 10/1987